

Europa, Afrika en Amerika waarbij vanuit Europa nijverheidsproducten naar Afrika werden verscheept om daar slaven te kopen die naar Amerika werden getransporteerd om daar op de plantages te werken waarvan het product weer naar Europa ging. Een driehoek die was gebaseerd op de mensonterende handel in Afrikanen, een handel overigens die aansloot bij de bestaande slavenhandel op het zwarte continent.

Een andere internationale relatie die Kooiman laat zien is die tussen het uit Amerika geroofde zilver dat Europa gebruikte om goederen in Azië te kopen. Een laatste voorbeeld is de beschrijving van monoculturen die door de westerse macht in veel Afrikaanse landen zijn ontstaan. Ivoorkust leeft bijna geheel van de verbouw van cacaoplanten. Omdat ook andere landen cacao gingen verbouwen daalden de prijzen op de wereldmarkt, wat ertoe leidde dat in Ivoorkust jarenlange welvaart plaats maakte voor politieke onrust.

Informatief is ook het hoofdstuk over communistisch China. In navolging van de Russische communisten greep een partij de macht die de theorie van Marx onderschreef over een socialistische maatschappij die industriearbeiders zouden vestigen. Alleen voegden zij er de theorie van Lenin aan toe dat dit socialisme er pas zou komen als een partij van beroepsrevolutionairen de plaats van de arbeiders innam. De bijdrage van Mao Zedong aan de inmiddels ver van Marx afgedreven theorie was de grote rol die de boeren toebedacht kregen. In de traditie van de vele Chinese boerenopstanden kwamen de communisten aan de macht. Na tientallen miljoenen mensenlevens kostende mislukkingen heeft dat bewind kans gezien om het land een vooraanstaande plaats op het wereldtoneel te laten krijgen.

Na de beschrijvingen van hoe het eigenlijk geweest is, komt Kooiman met een uitleiding. Daarin neemt hij een voorzichtig standpunt in ten opzichte van de drie genoemde benaderingen van het probleem waarom er zulke grote verschillen bestaan tussen arm en rijk. Hij wijst er wel nadrukkelijk op dat het begrip cultuur van Landes zo divers is dat het onmogelijk kan dienen ter verklaring van de grote economische veranderingen. Ook benadrukt hij dat de landen door de extreme groeicijfers van China, India en Brazilië naar elkaar toe lijken te groeien, maar dat we niet mogen vergeten dat de verschillen binnen landen in het recente verleden juist vergroot zijn. De verpauperde gebieden in Engeland en Amerika die Kooiman noemt, spreken wat dat betreft voor zich. De milieucrisis en de recente economische crisis ten slotte verleiden Kooiman aan het eind van zijn inspirerende boek tot de onheilspellende uitspraak: 'Soms zijn wij te snel geneigd te denken dat we in een historisch beslissende tijdsfase leven. Maar daar is nu alle reden voor' (p. 280).

Sjaak van der Velden

*Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
en wetenschappelijk bureau van de Socialistische Partij*

Siger Zeischka, *Minerva in de polder. Waterstaat en techniek in het Hoogheemraadschap van Rijnland (1500-1856)* (Hilversum: Verloren, 2007), 381 p. ISBN 978-90-8704-023-9.

Hoewel de geschiedenis van de waterstaatstechnieken al vanuit verschillende invalshoeken is benaderd, en dan meer bepaald vanuit puur technisch, sociaal-ecologisch, sociaal-economisch en monografisch oogpunt, zijn de meeste van deze werken eerder

beschrijvend van aard. Vandaar de behoefte aan een studie waarin niet alleen wordt uitgelegd welke technieken er in het Hoogheemraadschap van 1500 tot 1856 werden gebruikt en hoe deze door de tijd veranderden. Met *Minerva in de polder* heeft de auteur gepoogd ook te verklaren waarom de betreffende evoluties zich hebben voorgedaan en welke factoren daarbij een rol speelden, hierbij rekening houdend met in tijd en ruimte verschillende historische contexten.

Om dit mogelijk te maken werd een comparatieve microanalyse ondernomen van de waterstaatstechnieken zoals die (al dan niet) werden geïmplementeerd en gebruikt in enkele kleinere lokale waterschappen, polders en hun besturen behorend tot het Rijnlandse hoogheemraadschap. In die zin wordt van onderuit tewerk gegaan, zij het dat het regionale gebeuren en de relatie tussen (wetenschappelijke of bestuurlijke) elites en technici eveneens aan bod komt. Bovendien wordt dit alles vergeleken met de technische evoluties in andere domeinen als de scheepsbouw en de navigatie. Belangrijk is ook dat techniek niet als een geïsoleerd gegeven wordt benaderd. Om de technische ontwikkelingen te kunnen verklaren, wordt beroep gedaan op twee theoretische concepten. Ten eerste worden de waterstatelijke infrastructuren in de verschillende gebieden beschouwd als onderdelen van een LRS of Large Technological System. Een dergelijk systeem bestaat echter niet enkel uit technische apparatuur, ook organisaties, regelgeving, octrooien en opleidingen zijn componenten die er deel van uitmaken en die allen met elkaar interageren. Technieken determineren dus niet noodzakelijk het maatschappelijk handelen. Meestal worden zij zelf en de identificatie van wat een technisch probleem is, door allerlei factoren beïnvloed die op zich weinig met technisch kunnen te maken hebben. Vandaar dat na enkele inleidende hoofdstukken over het betreffende gebied en de ontwikkeling der waterstaatstechnieken (zoals bemaling, poldervorming, sluisbouw, dijkbouw en wegenbouw), nader wordt ingegaan op factoren als grondbezit en de opbrengsten hieruit, de samenstelling van de polderbesturen en de belangen van de betrokken actoren, de financiering van projecten en de investeringsmarges, de invloed van de bouwers zelf en van het onderhoudspersoneel van de infrastructuur, alsook op bestaande arbeidsrelaties. Als tweede theoretische invalshoek wordt aangesloten bij de historiografie over de circulatie van technische kennis. Wilde men tussen verschillende technische mogelijkheden kunnen kiezen, dan moest informatie over die technieken toegankelijk en in omloop zijn. Maar zelfs indien dit het geval was, wil dit nog niet zeggen dat die kennis ook in de praktijk zou worden toegepast. Dit hing eveneens in grote mate af van de betrokken belangengroepen. Nadat dieper wordt ingegaan op het verband tussen verworven kennis en het wel of niet toepassen ervan in de praktijk, wordt dan uiteindelijk geschetst hoe systeem en kenniscirculatie elkaar aanvullen.

Het resultaat van dit alles is zeker verrassend. Wordt in de literatuur vaak aangenomen dat de Republiek in de betreffende periode op het vlak van technische evolutie gekenmerkt werd door een opeenvolging van groei, bloei en verval, dan komt uit deze analyse een veel complexer en genuanceerder beeld naar voren. Zoals hierboven aangegeven hing de beslissing om nieuwe technieken te introduceren niet enkel af van wijzigingen in het landschap, maar ook en vooral van tal van economische, politieke en sociale factoren. Vaak gebeurde het dat, wanneer geconfronteerd met een gelijkwaardig probleem, het ene polderbestuur tot technische innovatie besloot en het andere het bij de oude werkwijze hield. Zo kon bijvoorbeeld de aanwezigheid van stedelingen of van lokale grootgrondbezitters in het bestuur een groot verschil maken. Uiteindelijk blijkt dat bij een vergelijking tussen de verschillende gebieden, de situatie zeer divers

is en dat er vaak meer verschillen dan parallellen te trekken zijn. Bovendien zijn grote innovaties niet louter beperkt tot de beginperiode, om dan te worden gevolgd door een periode van louter kleine innovaties en aanpassingen. Hoewel dikwijls mislukt of niet toegepast, streefden velen ook in de latere periode vaak nog naar belangrijke vernieuwingen. In die zin was er eerder een constante technische ontwikkeling, waarbij grote en kleine innovaties elkaar afwisselden, zij het dat dit (nogmaals) sterk kon verschillen van gebied tot gebied en dat men na één belangrijke inventie vaak zeer lang dezelfde infrastructuur bleef gebruiken die dan af en toe miniem werd aangepast. Dat wat waterstaat betreft het traditionele beeld dus niet houdbaar is, heeft behalve met de predominantie van sociaal-economische factoren en de positie van netwerken en belangen, ook te maken met de aanwezigheid van een losse systeemstructuur over de volledige periode. Waterstaat kende lange tijd een zeer gedecentraliseerde bestuurlijke organisatie waar de lokale belangen konden op het regionale of puur technische overheersen. Dit voornamelijk lokale en gedecentraliseerde karakter liet veel ruimte voor conflicten en voor een zeker bestuurlijk onvermogen, wat tot gevolg had dat de wisselwerking tussen de systeemcomponenten onderling en tussen het systeem en de kenniscirculatie, zeer verschilde in tijd en ruimte. Er was wel een zekere samenhang tussen de systeemcomponenten, maar die was doorgaans vrij zwak. Voor kenniscirculatie bestonden dan weer weinig obstakels. Gegeven de losse systeemstructuur was die min of meer systeemafhankelijk, maar dan nog was het vaak niet het wetenschappelijke inzicht dan wel de sociale dimensie die het meest bepalend was. Toekomstige waterstaatshistorici zullen dan ook rekening moeten houden met deze nieuwe, meer complexe en genuanceerdere conclusies.

Raoul De Kerf
Universiteit Antwerpen
Centrum voor Stadsgechiedenis

Anna Tummers en Koenraad Jonckheere (eds.), *Art market and connoisseurship. A closer look at paintings by Rembrandt, Rubens and their contemporaries* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008) 192 p. ISBN 97-8908964-0321.

Met de bundel *Art market and connoisseurship: a closer look at paintings by Rembrandt, Rubens and their contemporaries* beogen de samenstellers Anna Tummers en Koenraad Jonckheere recent onderzoek naar vroegmodern connoisseurschap te integreren in het alsmat uitdijende onderzoek naar de vroegmoderne kunstmarkt. De bundel is samengesteld naar aanleiding van een door Tummers en Jonckheere georganiseerde conferentie in 2005 en met uitzondering van econoom Neil De Marchi zijn de auteurs allen kunsthistorici. De vijf artikelen en de inleiding behandelen hoe prijzen tot stand kwamen, wie de kwaliteit van een kunstwerk bepaalden, en hoe kunstenaars, handelaars en connoisseurs zich tot elkaar verhielden.

Zowel de inleiding van Erik Jan Sluijter als de bijdrage van Natasja Peeters stelt de vraag hoe concepten als kwaliteit, reputatie, authenticiteit, werden vertaald in geldelijke waarden. Waar Sluijter aan de hand van beschrijvende bronnen verschillende praktijken van waardebeoordeling door schilder en kunst koper introduceert, probeert Peeters onder andere op kwantitatieve wijze te identificeren uit welke elementen de prijs van Zuid-Nederlandse altaarstukken is opgebouwd. Zoals op de huidige kunst-